

ՀԱՆԴԷՍ ՆԿԱՐԱԳՐԱԿԱՆ

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՕԼԻՍ

ԵՏՄՈՆՏՈՅ ՏԷ ԱՄԻՉԻՍԻՏԱԼԱՅԻՈՅ Է

*** Զորքն. — Թէպէտ և 'ի Կոստանդնուպօլիս հասնելէս առաջ գիտէի, որ հին գեղեցիկ ժամանակաց փայլուն զօրաց հետք ալ պիտի չգտնեմ, սակայն այն ինչ հասած, մեծ հետաքրքրութեամբ զինուորները փնտրեցի, իմ միշտ սիրելի առարկաներս: Բայց սակայն կարծածէս աւելի, իրականութիւնը ակնկալութենէն չարագոյն գտայ: Փոխանակ լայն, նկարագեղ և պատերազմական հանգերձից, գտայ սև և վայելչազարդ նշանազգեստներ, կարմիր տաբատներ, կարծ պարեգօտիկներ, դռնապանի ժապաւէններ, դպրոցական փոքրօտիկներ, և ամեն գլխոց վերայ, Սուլդանէն սկըսեալ մինչև զինուորն, այն ողորմելի ֆէսը, որ բաց 'ի դժուծ և տղայական ըլլալէն, մանաւանդ յաղթամարմին տաճկաց զլիսոց գազաթանց վերայ, անհուն լուսադարութեանց և անզարիցաւոց պատճառ է: Տաճկական զօրքը՝ տաճկական բանակի մ'ալ գեղեցկութիւնը չունի, և ոչ իսկ եւրոպական բանակի մը գեղեցկութիւն. զինուորներն ինծի իսեղծ, ձանձրացեալ և աղտոյի երեցան. կրնան կարծ ըլլալ, բայց սրտահաճոյ չեն: Եւ իրենց կրթութեան կողմանէ, այս բաւական է ինծի, որ կամրջին վրայ, ուր արգիլուած է ծիսելը, պահպանութեան զինուոր մը տեսայ, որ փոխանակ բղնջի մը բերնէն սիկալը յափշտակեց. և թէ բերայի ճամբան պտըտող տէրվիչներու մզկիթին մէջ, ուրիշ զինուոր մը, իմ առջև, երեք Եւ-

րոպացուց հասկընելու համար որ գըլխարկնին պէտք էին հանել, երեքն ալ անգլխարկ ըրաւ բռնցիով մը: Եւ իմացայ, որ այսպիսի դիպուածոց մէջ եթէ ձայնդ բարձրացնես, գլխուդ գալիքնեւ ըէն ամենէն աւելի թեթեւն՝ ցնցոտեաց պարկի մը պէս գրկուիլդ է և ձեռաց վրայ տարուիլդ առ դունդն պահապան զինուորաց: Անոր համար 'ի Կոստանդնուպօլիս մնալուս բոլոր ժամանակը, միշտ զինուորաց խորին յարգանք մը ցուցի: Եւ ուրիշ կողմանէ, իրենց կերպերուն վրայ ալ չգարմացայ, իմ աչքերովս տեսնելէն ետքը՝ թէ նշանազգեստ հագնելէն առաջ ինչ է այն ժողովուրդը: Տեսայ օր մը Սկիւտարի ճամբաներէն մէկէն հարիւրի չափ նոր ժողոված զօրաց անցնիլը, որ հաւանականաբար կու գային փոքր Ասիոյ խորէն. ինծի կարեկցութիւն և քստմունք ազդեցին. այնպէս երեցաւ թէ կը տեսնեմ Տեքի հասանայ ելուզակները, որ կ'անցնէին 'ի Կոստանդնուպօլսոյ վելտասաներորդ դարուն վերջերը, երթալու մեռնելու Բէշթի դաշտին մէջ աւստրիական երկաթաձիգ ուժաց տակ: Եր տեսնեմ նաև այն անգեղեցայ դէմքերն, այն երկայն հերաց փունջերը, այն կիսամերկ և արաբացի գծեալ մարմիններն, այն վայրենի զարդերն, և կը զգամ գազանաց փախարանին հոտը՝ որ ճամբուն մէջ թողուցին: Երբոր Պուլգարիոյ արիւնահեղութեանց առաջին լուրերը հասան, շուտ մ'անոնց մը տածեցի. — Պէտք են իմ Սկիւտարի բաժնկաւաններս ըլլան, — ըսի իմ սրտիս մէջ: Սակայն այս մի միայնակարագեղ պատ-

կերն է որ ինծի մնացած ըլլայ տաճկա-
կան զինուորներէն, Պայազիտի, Սիւ-
լէյմանայ և Մէհմէմետի գեղեցիկ զի-
նուորութիւնը, որ զձեզ վայրկեան մը
կարենայի տեսնել, Ստամպուլի պարս-
պաց բարձրէն, Տաուուս փաշայի դաշ-
տին վերայ չարուած: Ամեն անգամ որ
կ'անցնէի Ադրիանուպօլսոյ յաղթա-
կան դրան զիմացէն, այն գեղադիտակ
բանակները մտացս առջև կ'ելլէին լու-
սափայլ տեսեան մը պէս, և կը կե-
նայի առ վայր մի գդուռը նկատելու,
իբրև այն թէ վայրկեանէ վայրկեան պի-
տի երևայ թաղապիտ փաշան՝ նուի-
րակ կայսերական գնդաց:

Եւ յերաւի, թաղապիտ փաշան կը
քալէր դօրաց գլուխը, եռաթուղեան,
նշանակ իրեն պատուոյն: Իր ետեւէն, հե-
ռուէն կը տեսնուէր ամենապայծառ
շողշողիւն մը: Ութ հազար պղնձեղէն
դրդալներ էին, վարսեալք ութ հազար
Եէնիյէրեաց փակեղաց մէջ, որոնց մէ-
ջէն ծովու ձայից փետուրներ ալեձև
կ'երերային և կը փայլատակէին գըն-
դապետաց զրահներ, որոնց ետեւէն
կ'երթային զինու. ք և պարենիւք բեռ-
նաւարձ ծառայից խումբ մը: Եէնիյէ-
րեաց ետեւէն կու գար ինքնակամ զի-
նուորաց և մանկլաւկաց պզտի բանակ
մը, կերպասեղէն հագած, երկաթեայ
վերտիւք, ճաճանչագեղ սաղաւարտիւք,
որոնց կ'ընկերէր երաժշտաց պար մը.
մանկլաւկաց ետեւէն թնդանթաձիգ
զօրք, երկաթեայ շլթայիւք միացած
թնդանթաձիգներով. և յետոյ ուրիշ պզտի
բանակ մ'աղայից, մանկլաւկաց, սե-
նեկապետաց, աւատական զինուորաց,
աշտանակեւրց զրահաւորեալ և ցցու-
նազարդ երիվարաց վերայ: Եւ այս
միայն յառաջապահիկ գունդն էր: Պըն-
դափակ գումարտակաց վերայ կը ծա-
ծանէին հազարաւոր գոյներով գրօշ-
ներ, վէտ վէտ թուղեր, կը տատանէին
նիզակներ, սուրեր, ալեղներ, կա-
պարճներ, հրացաններ իրարու կը դար-
նուէին, որոնց մէջ հազիւ կը տես-
նուէին Գանտիոյ և Պարսկաստանի
պատերազմաց արևէն սևցած կերպա-

րաններ. և թմրկաց, արնգաց, փողոց,
և հեծելոց թմրկաց անմիաբան հնչիւն-
ներն, երգեցողաց ձայնը՝ որ Եէնիյէ-
րեաց կ'ընկերէին, զրահից շաչիւնը,
շլթայից շառաչիւնը, Ալլահ աղաղակը,
կը խառնուէին ցընծայից և սարսափե-
լի բոմբիւնի մը մէջ, որ Տաւուս փաշայի
դաշտէն կը տարածուէր մինչև Ոսկեղ-
ջեր միւս ափունքը:

Ո՛հ, նկարիչք և բանաստեղծք, որ
սիրողաբար պարապեցաք այն յաւի-
տեան անհետ եղած՝ գեղեցիկ արևե-
լեան աշխարհին վերայ, օգնեցէք ինծի
Ստամպուլի հին պարիսպներէն լի բռ-
վանդակ հանելու Գ Մէհմէմետի ա-
ռասպելական բանակը:

Յառաջապահ զօրքն անցաւ. ուրիշ
շողիւն մը կը յառաջէ: Սուլդանն է:
Ոչ, աստուածը թերևս տաճարէն դեռ
չէ ելած: Մտերիմ վզրուկին չքադիր-
ներն են: Սամուրենի հագած քառա-
սուն աղաներ են, թաւիշեայ տապա-
կով և արծաթեայ երասանակով քա-
ռասուն ձիոց վերայ, որոնց ետեւէն
կ'երթան չքեղաշուք մանկլաւկաց և
վարաւանգասպասուց բազմութիւն մը,
որ կը տանին ձեռքով ուրիշ քառասուն
նժոյգներ, ոսկեսար թամբեալք, լի
վահաններով, լախտերով, վաղակաւոր-
ներով:

Առաջ կու գան ուրիշ պար մը չքա-
դրաց: Դեռ Սուլդանը չէ: Տէրութեան
Դիւանատան անդամներն են, Պալա-
տան մեծամեծ վառաւորքն, մեծ գան-
ձապետը, որոնց կ'ընկերեն խումբ մ'ե-
րաժշտաց և գունդ. մը թռչնոց թևերով
զարդարած ծիրանեգոյն գլխարկներով
ինքնակամ զինուորներ, հագած մուշ-
տակ, մարմնագոյն սնդուս, ընձառիւծի
մորթ, հունգարացի գալփաղներ, և
զինեալք կերպասով պատած և ծաղ-
կապսակ երկայն նիզակներով:

Շողշողուն ձիոց ուրիշ ալիք մ'Ադ-
րիանուպօլսոյ դռնէն կ'ելլէ: Դեռ Սուլ-
դանը չէ: Մեծ վզրուկին չքադիրքն են:
Նախ կու գայ բազմութիւն մը հեծեալ
հրացանակրաց, յառաջընթացից և ա-
ղայից երախտաւորաց մեծ իշխանին,

և յետոյ մեծ վզրուկին ուրիշ քա-
ռասուն աղաներ՝ նշեղնեայ հազար՝ և
երկու հարիւր նիզակաց անտառի մը
մէջ, զորոնք ունին 'ի բռին հազար և եր-
կու հարիւր մանկկաւիկը, և մեծ վզ-
րուկին ուրիշ քառասուն մանկկաւիկը
նարնազոյն հազամ և զինեալք աղե-
ղամբք և ոսկեմանեալ կապարճիւք, և
ուրիշ երկու հարիւր պատանեակք՝
վեց գունով վեց գունդերու բաժնուած,
որոնց մէջէն ձիով կ'երթան կուսակալք
և աղգականք առաջին պաշտօնէին, ե-
տեմէն ունենալով ձիապանից, պատե-
րազմողաց, դորժակատարաց, ծա-
ռայից, մանկկաւկաց, ոսկեհուռն հան-
դերձիւք աղայից և մետաքսահիւս
գրօյններով դրօշակակրաց ամբոխ մը.
և 'ի վերջոյ 'Բեռհան' պաշտօնեայն
ներքին զործոց, արդարութեան գոր-
ծադրող երկիւտասան չափուններու մէջ,
ունեւով զկնի մեծ վզրուկին գունդը:

Ուրիշ ամբոխ մը պարիսպներէն
դուրս կը թափի: Դեռ Սուլթանը չէ:
Չափուններու, յառաջընթացներու,
դորժակատարաց, բազմութիւն մ'է՝
շքեղաշուք նշանազգեստներ հազամ,
որոնք կ'ընկերեն օրէնագիտաց, մոլլա-
յից, միւստէրբիից, որոնց ետեմէն կ'եր-
թայ, բազէի, անգեղ, շահէնի և ցնոյ որ-
սոց մեծ որսորդը, ունենալով ետեմէն
կարգ մը հեծելոց՝ որոնք կը տանին թամ-
բից վերայ որսորդութեան վարժած ին-
ձեր, և թափօր մը բազէպանից, զինա-
կրաց, դահճաց, կզմաքիսներու պահա-
պանաց, փողարաց խումբերու, տապ-
ճակով և ակամբք զարդարեալ շանց
երամներու:

Ուրիշ բազմութիւն մ'ալ կ'երեւայ:
Բազմախուռն հանդիսականքը յերկիր
կ'իյնան. Սուլթանն է: Դեռ Սուլթանը
չէ. չէ զլուխ, այլ բանակին սիրտն.
քաջարտութեան և սուրբ բարկու-
թեան վառարանն, սուրբ տապանակն,
օսմանեանց յաղթական կառքը, որուն
չորս կողմը դիակաց կոյտերպիտի բար-
ձրանան և արեանց հեղեղներ պիտի
վազեն, Մարգարէին կանանչ դրօշը,
նշանն նշանաց, Ահմէտ Սուլթանին մըզ-

կիթէն վերուցած, որ արջու և առիւծի
մորթով ծածկուած տէրվիշներու կա-
տաղի ամբոխի մը մէջ կը ծածանի,
վառվռուն դէմքով քարոզիչ չէյխներու
բողոքակի մը մէջ, ուղտի մորթէ վեր-
արկուններով փաթթուած էմիրներու,
պայազատաց Մահմէտի կրկին խմբից
մէջ, պսակեալք կանանչ փակեղամբ,
որ ամենը մէկէն կը բարձրացնեն ըս-
պառնալից և մոլեգին աղաղակ մը կեց-
ցէի, մոնչմանց, աղօթից և երգոց:

Կ'ելլէ մարդկանց և ձիոց ուրիշ ե-
րեք մը: Դեռ Սուլթանը չէ: Չափունն
ուն գունդ մ'է, որ իրենց արծաթա-
զօծ դաւազանները կը շարժեն կուս-
տանդնուպօյսոյ դատաւորին և Ասիոյ և
Եւրոպիոյ մեծ դատաւորին ճամբայ
բանալու համար, որոնց ահագին փա-
կեղներն աշտարակաձև կը բարձրա-
նան բազմութեան վերայ. մտերիմ
վզրուկը և գայմազամ վզրուկն են, աստ-
ղազարդեալ արծաթով և ոսկի վեր-
ջաւորօք փակեղներով. բոլոր դիւանին
վզրուկներն են, որոնց դիմացը կը տա-
տանին հինալով ներկած թուղբի՝ կար-
միր և կիպոյտ տիգաց ծայրը կա-
խուած. և 'ի վերջոյ՝ բանակին դատա-
ւորներն և անսպառելի պատուադիր
գունդ մ'ընձառիւծի մորթ հազամ և
սլաքօք զինեալ սպասաւորաց, և ման-
կկաւիկք և զինակիրք և պարենապահք:

Գունոց և փայլմանց ուրիշ շլացու-
ցիչ տեսիլ մը կ'իմացնէ ուրիշ շքա-
դիր խումբ մը. վերլապէս Սուլթանն
է: Դեռ Սուլթանը չէ: Մեծ վզրուկն է,
սամակին յատուով ծիրանեզոյն
պարեգօտ մը հազամ. պողպատով և
ոսկով ծածկեալ ձիու մը վերայ հե-
ծած, կարմիր թաւիչէ՝ հագուստով
ծառայից բազմութիւն մ'ետեմէն, բո-
լորեալ 'ի բարձրաստիճան պատուա-
ւորաց և Ենէիլէրեաց ընդհանուր զնդա-
պետաց ամբոխէ մը, որոնց մէջ Միւսթ-
դին սպիտակափառ կը փայլի, ինչպէս
կարապ մը սիրամարգաց երամի մը
մէջ, և ասոնց ետեմէն ոսկեհուռն բաժ-
կոնով տիգաւորներու մէջ, մահիկով
ցցունազարդ. աղեղնաւորաց կրկնակ

կարգաց մէջ, պաշտօտան չբեր վարաւանդասպանները, որոնք ձեռքով կը տանին արաբ, թիւրքմէն, պարսիկ, գարաման ձիերու խումբ մը, թաւիչայ թամբիւք, գանգուրանման ծուկիք, ոսկեգօծ երասանալօք, դամառ կացի դարդարեալ ասպանդակօք, վահաններով և յակիրթով և զմրուստով փայլակնանչոյլ զէնքերով, և 'ի վերջոյ՝ երկու նուիրակն ուղտեր, յորոց մէկը կը կրէ զՂուրանը և միւսը քեապէի նիսար մը:

Մեծ վէզերին չքաղերքն անցնելէն ետքը, փողոց և թմբկաց բազմաձայն երաժշտութիւն մը կը հնչէ, հանդիսաւ կանք կը փախչին, թնդանօթը կ'որոտայ, ռաշվիրայից գունդ մը վաղակաւոր շարժելով կը խուժէ դռնէն դուրս, և ահաւասիկ նիզակաց, ցցունից, սուսերաց խիտ անտառի մը մէջ, ոսկեծամաւ և արծաթակուռ սաղաւարտից զօշոտիչ փայլման մը մէջ, կերպասեայ դրօշից ամպի մը տակ, ահա Սուլթանն Սուլթանաց, արքայն արքայից, բաշխողն թաղաց իշխանաց աշխարհի, յերկրի սատուերն Սատուծոյ, ինքնակալն և տէր միահեծան սպիտակ ծովուն և սեւա ծովուն, Բուսնիոյ և Անատոլիոյ, Զիւլքարի գաւառին, Տիարպէքիի, Քիւրտիստանի, Արարէճանի, Աճէմի, Գամի, Հալէպի, Եդիպտոսի, Մէքքէի, Մէտինէի, Երուսաղեմայ, Արարիոյ և Եէմէնի բոլոր նահանգաց, և բոլոր մէկալ գաւառաց զորս ստացեր են իրեն պանծալի նախորդքն և օգոստոսփառ նախնիքն, կամ իր փողփողուն և յաղթական սուրին տակ իրեն չքեղաշուք մեհափառութենէն նուաճած: Զօրաւոր մ'անցնի հոյակապ և սարսափելի չքաղի հանդէսն, երբեմն երբեմն բանալով պզտի ճեղքուած մը. և այն առան խառն կը տեսնուին աստուծոյ փակեղան երեք մարգարտայեռ ցյունքներն, տփոյն և ծանր դէմքը և ազաւանգով շողշողենի կուրծքը. յետոյ շրջանակը կը դոցուի, հնձելութիւնը կը հեռանայ, կը խոնարհին սպառնալից վաղակաւորքը, ահաբեկեալ հան-

դիսականք ճակատնին կը բարձրացընեն, տեսիլը աներեղոյթ եղած է:

Կայսերական չքաղաց ետէն կուգայ արքունի սպայից ամբոխ մը, յորոց մէկը զվսոյն վրայ կը տանի Սուլթանին ամօռակը, ուրիշ մը սուսերը, ուրիշ մ'ապարօշն, ուրիշ մը լօղկին, հինգերորդ մը սուրճի արծաթեղէն անօթները, վեցերորդ մը սուրճի ոսկեղէն անօթները. մանկլաւկաց ուրիշ խումբեր կ'անցնին. սպիտակ ներքինեաց գունդը կ'անցնի, կ'անցնին երեք հարիւր սենեկապաններ ձիաւոր, սպիտակափայլ պարեգօտներ հագած. կ'անցնին արծաթազօծ անուագ կանանոցին հարիւրկառքերն, ձգեալք 'ի ծաղկապսակ եղանց կամ թաւիշով թամբեալ ձիերէ, և երկու կողմերնին ունենալով սեւա ներքինեաց լեզէօն մը. կ'անցնին երեք հարիւր կարգ ջորաց, որոնք արքունեաց կահ կարասիքը և դանձը կը տանին, կ'անցնին ջրով բեռնաբարձ հազար ուղտեր, կ'անցնին հազար տաճիկ ուղտեր լի պարէնիւք. կ'անցնի բանակ մ'ականահատից, զինագործաց և զօրծաւորաց Ստամպուլի, որոնց կ'ընկերեն միմասաց և ձեռնածուաց խումբեր. և 'ի վերջոյ՝ կ'անցնի բոլոր պատերազմող զօրքը՝ Ենեիլէրեաց գունդերը. դեղին սիւահատարները, ծիրանեղոյն ազապները, կարմիր նշանօք իսփահները, սպիտակ դրօշով օտարական հեծեալները, թնդանօթները՝ որ կը ժայթքեն կիճերու և կապարներու կըտորներ, երեք աշխարհաց աւատական զինուորութիւնքն, ինքնակալութեան յետին գաւառաց վայրենի ինքնակամ զինուորները. դրօշակաց ամպեր, ցցունից անտառներ, փակեղաց հեղեղներ, երկաթի հիւսեր, որ կ'երթան հոսելու Երուպայի վրայ իբրեւ Սատուծոյ անէծք մը, ծխաշունչ քարակուտով և դանկաց բուրդերով սիւռուած ամպի մ'իրենց ետեւ ձգելով:

* * * Դատարկապարտոյն. — Թէպէտ և օրուան քանի մը ժամուան մէջ կոստանդնուպօլիս շատ գործօ-

նեայ երևայ, այլ իրապէս թերևս եւրոպայի ամենէն ծոյլ քաղաքն է: Ասոր համար թէ թուրքք թէ եւրոպացիք կրնան ձեռք ձեռքի տալ: Ամենքն ալ կ'ելլեն կարելի եղածին չափ ուշ: Նաև ամուրը, այն ժամու՛ն՝ յորում մեր քաղաքները մէկ ծայրէն մէկալ ծայրն արդէն շարժման մէջ են, կոստանդնուպոլիս դեռ կը քնանայ: Դեռ արևը չբարձրացած, դժուարին է գտնել բաց կրպակ մը և կարենալ ըմպել գաւաթ մը սուրճ: Պանդոկներ, պաշտօնարաններ, վաճառանոցներ, դրամասեղաններ, ամենայն ինչ զուարթութեամբ կը խորդայ, և ոչ իսկ թընդանօթով կը ցնցի: Աւելցուր ասներն, Տաճկաց ուրբաթն, Հրէից շաբաթն, քրիստոնէից կիւրակին, յոյն և հայ ասոնացուից անթիւ սուրբերն, զորոնք խղճիւ կը պահեն. բոլոր տօներ, որ թէպէտ և մասնական ըլլան, սակայն կը ստիպեն ի՛ դատարկութիւն նաև ժողովրդեան այն մասն որ օտար է, և կրնան ունենալ աշխատութեան գաղափար մը որ կոստանդնուպոլիս կրնայ ընել եօթն օրուան շրջանին մէջ: Պաշտօնատեղիք կան՝ որ իւրաքանչիւր շաբաթ միայն քսան և չորս ժամ կը բացուին: Ամեն օր մեծ քաղքին հինգ ժողովուրդներէն մէկն է որ ճամբան աստանդական կը թափառի, տօնական ըզգեստով, առանց ուրիշ մտածման բայց եթէ ժամանակն սպաննելու: Այս արուեստին մէջ թուրքերն վարպետ են: Կարող են երկու խորեկնի գաւաթ մը սուրճը տեւել տալու մինչև կէս օր մը և գերեզմանատան մը նոճոյ մը ոտքը անշարժ հինգ ժամ կենալ: Իրենց գատարկութիւնը ստուգել բացարձակ գատարկութիւնն է, մահուան պէս եղբայր քնոյ, ամենայն կարողութեանց խորին հանգիստ մը, ամենայն հոգոց ընդհատութիւն մը, բոլորովին անծանօթ եւրոպացուց եւութեան եղանակ մը: Չեն ուզեր և ոչ պտրտելու մտածմունքն ունենալ: Ի Ստամպուլ մասնաւոր շինած ճեմեկը չկան, և թէ ըլլային ալ, տաճիկը չէր երթար, վասն

զի յատկապէս երթալ սահմանեալ տեղ մը շարժմունք ընելու համար, իրեն տեսակ մ'աշխատութիւն կ'երևայ: Կը մտնէ ինքն առաջին գերեզմանատեղին կամ կը բռնէ առաջին ճամբան որ իր առջև կ'ելլէ, և կ'երթայ առանց առաջադրութեան ուր որ կը տանին զինքը իր ոտուրները, ուր որ կ'առաջնորդեն իրեն փողոցաց օձապրտոյտքը, ուր բազմութիւնը զինքը կը քարշէ: Գիշ անգամ ինքը տեղ մը կ'երթայ տեղ մը տեսնելու համար: Ստամպուլի Տաճիկներ կան՝ որ Գասըմ փաշայէն անդին երբեք չեն անցած, տաճիկ հարուստներ՝ որ իշխանաց կողմներէն ուր բարեկամ մ'ունին և վոսփոքէն՝ ուր դաստակերտ մ'ունին՝ բնաւ ամենևին անդբազոյն չեն յառաջացեր: Իրենց համար երկանկութեան ծայրը մարմնոյ և հոգւոյ դանդաղութեան մէջ կը կայանայ: Անոր համար մեծամեծ արուեստները՝ որոնք հոգ, քայլ և ճամբորդութիւն կ'ուզեն, կը թողնեն անհանդարտ քրիստոնէից. և կ'ամփոփուին մանր առևտուրի, զոր կրնան նստելով կատարել, և գրեթէ աւելի աճրով քան մոքով: Աշխատութիւնը՝ որ մեր մէջը տիրապետողն է և կը կանոնէ կենաց բոլոր մէկալ զբաղմունքները, հօն ստորակարգեալ է՝ իբրև երկրորդական զբաղմունք մը՝ ամենայն դիւրութեանց և ամենայն հաճոյից: Հօս, հանգիստն ուրիշ բան չէ բայց ընդհատումն աշխատութեան. հօն աշխատութիւնը ուրիշ բան չէ՝ բայց ընդհատութիւն հանգստեան: Ինչ որ կ'ուզէ թող ըլլայ, նախ պէտք է քնանալ, երազել, ծխել, այնչափ ժամեր. և յետոյ մնացած ժամանակները կենքը հոգալու համար բան մ'ընել: Ժամանակը Տաճկաց համար բոլորովին տարբեր բան կը նշանակէ ինչ որ կը նշանակէ մեզի համար: Օր, ամիս, տարի՝ զրամը իրենց համար եւրոպայի եղածէն հարիւրերորդ մասին միայն արժէքն ունի: Ամենէնքիչ ժամանակն, որ թուրք պաշտօնէի մը գործակատարը կը պահանջէ պարզ գործոյ մը որ և

է պատասխան մը տալու համար՝ քանի մը չարաթ է: Բան մը լննցընելու մեծ փոյթը՝ զայն լննցընելու հաճոյից համար, չեն գիտեր ինչ բան է: Բեռնակրէն դուրս, Ստամպոլի ճամբաներուն մէջ երբեք չի տեսնուիր զրապեալ տաճիկ մը որ քայլը երազէ: Ամենքը նոյն կանոնաւոր շարժմամբ կը քալեն, իբրեւ թէ ամենքը չափէին գնացքնին մի և նոյն թմբուկի մը ձայնով: Մեզի համար կեանքը հեղեղ մ'է որ կը խուճապէ: Իրենց համար ջուր մ'է որ կը քընանայ:

* * Գիշեր. — Կոստանդնուպոլիս ցորեկը Եւրոպայի ամենէն աւելի լուսափայլ քաղաքն է և գիշերը ամենէն նըսեմաստուերն: Քիչ լապտերներ, մէկը միւսէն մեծ հեռաւորութեամբ, գլխաւոր ճամբաներուն մէջ հազիւ մուլթը կը կոտրեն. ուրիշները քարանձաւաց պէս խաւար են, և մէկը չկայ որ առանց ձեռքը լոյս մ'ունենալու համարձակի երթալ անոնց մէջ: Անոր համար մուլթն ինկնալուն պէս, քաղաքը անապատ կ'ըլլայ. ուրիշ բան չտեսնուիր բայց գիշերապահներ, շանց վոհմակներ, գաղտագնաց լկտիներ, պատանեաց քանի մը խումբ՝ որ կ'ելլէ ստորերկրեայ գարնիլոյ կրպակներէն, և խորհրդաւոր լապտերներ՝ որ կ'երևան և աներևոյթ կ'ըլլան՝ ասուպի պէս, հօս և հօս պողոտայից և գերեզմանատանց մէջ: Այն ատեն պէտք է նկատել զկոստանդնուպոլիս Բերայի և Կալադայի բարձր տեղերէն: Լուսաւորեալ անթիւ պատուհանիկները, նաւուց լապտերները, մակեղիլը ցրլացմունքը և աստղերը, չորս մղոն հորիզոնի մը վրայ հոյ կէտերու ահագին դողդոջում մը կը ձևացընեն, յորում կը խառնուին նաւահանգիստը, քաղաքը և երկինքը, և ամենայն ինչ հաստատութիւն կ'երևայ: Եւ երբոր երկինքն ամպամած է և պղզտի պայծառ միջոցի մը մէջ լուսինը կը փայլի, բոլորովին նսեմ Ստամպոլի վրայ, անտառաց և պարտիզաց սևադոյն բիծերէն վեր, կը տեսնուին կայ.

սերական սպիտակ մզկիթները, իբրև մարմարեայ գերեզմաններու շարք մը, և քաղաքը հսկայից ժողովրդեան մը զամբարանի պատկեր կը ներկայացընէ: Բայց նաև անասող և անլուսին գիշերի մէջ աւելի դեղեցիկ և աւելի մեծաշուք է, այն ժամուն՝ յորում բոլոր լոյսերը մարած են: Այն ատեն Պալատան Գլխէն մինչև Էյիւպի արուարձանը ուրիշ բան չի տեսնուիր բայց անհուն սեաւ բիծ մը, մեծաձիգ կիսանկար մը, յորում բլուրները լեռներ կը կարծուին, և անբաւ ծայրերը որ զանոնք կը պսակեն՝ անտառաց, բանակաց, աւերակաց, դղեկաց, ժայռից ցնորական երևոյթներ կ'առնուն, որ անրկոյց գաւառներու մէջ միտքը կը թափառեցընեն: Այս խաւարին զիշերներուն մէջ, գեղեցիկ է զՍտամպոլ նկատել բարձրութենէ մը և ինքզինքը թողուլ իրեն երևակայութեան, այն մեծ խաւարատեսիլ քաղաքին մէջ մտքով թափանցել. . . մեծ վաճառատեղոյն լաւնիստ անձուկ անցից մէջ պտտիլ, ամայի ընդարձակ գերեզմանատանց մէջ ձեմել, ստորերկրեայ մեծամեծ ջրհորոց անթիւ սեանց մէջ մոլորիլ, համարիլ փակուած ըլլալ Սիւլէյմանայ հսկայաձև մզկիթին մէջ, և երկիւղի և արհաւիրաց աղաղակօք հընչեցընել անոր երկու կողմի թեւերն, մագերէ փետելով և աղբսելով զոդորմութիւնն Աստուծոյ. և յետոյ յանկարծակի ձայնել. — Որպիսի սնոտիք իմ Սանդորոյ բարեկամիս պատշգամին վերայ եմ, և վարի սրահին մէջ Բերայի զուարթարարոյ սիրելի անձանց ընկերութեամբ ինձի սիպարիական սեզան մը կը սպասէ:

* * Կեանքն՝ ի կոստանդնուպոլիս. — Իմ Սանդորոյ բարի բարեկամիս տունը ամեն իրիկուն շատ խալաղիք կը ժողովէին, փաստաբաններ, արհեստաւորներ, բժիշկներ, վաճառականներ, որոնց հետ սիրատունչակ ժամեր անցուցի: Այն փասկցութիւն մ'էր: Եթէ նեղագիր (stenografo) ե.

ղած ըլլայի, ամեն իրիկուն կրնայի ամենազուարճ գիրք մը հանել: Բժիշկը՝ որ կանանոցի մ'այցելութիւն ըրած էր, նկարիչն՝ որ վոսփոր գնացեր էր փաշայի մը պատկերը քաշելու, փաստաբանն՝ որ ատենի մը մէջ դատ մը պաշտպաններ էր, բեռնակրաց գլուխն՝ որ խառնաղբային տիրոյ մը կապը միացուցեր էր՝ իրենց դէպքերը կը պատմէին, և ամենայն պատմութիւն՝ արևելեան սովորութեանց շնորհալի ուրուագիծ մ'էր: Ամեն վայրկեան առնոցմէ նոր մը կը լսէինք: Մէկը կը հասնէր... — Իմացաբլուրը. վարուածիւնը, երեք ամիսէն ետքը, վերջապէս գործակատարաց թոյակը հատուցեր է և կալադա պղնձէ դրամներու հեղեղով մը յորդեր է: — Ուրիշ մը կը հասնէր և կը պատմէր, որ նա խազահ ատենին տաճիկ մը, բարկացած անպիտան փաստերէն՝ որով անպիտան գաղղիացի փաստաբան մը կը պաշտպանէր կորուսեալ դատ մը, բոլոր ունկնդրաց դիմաց այս գեղեցիկ յարգանքն իրեն ըրեր էր. — Սիրելի փաստաբան, 'ի զուր է որ այնչափ տաղնապիս քու կիսատդ իբրև ալէկ ցուցնելու համար, է... — և բոլոր գիրերով Գամպրոնի խօսքն ըսեր էր, — որչափ որ ալ դարձնես և դարձմորձրկես, է միշտ... — և ուրիշ անգամ մ'ալ այն բառն ըսեր էր: Բնականաբար խօսակցութիւնը ինծի համար բոլորովին նոր աշխարհագրական ասպարիղի մը վրայ կ'երկըննար: Ինչ յաճախութեամբ որ մեր մէջը կը խօսուի Բարիլու, վեննայի, ճինէվրայի անձանց և իրաց վրայ, հօն կը խօսուէր Տփլիսու, Տրապիզոնի, Դեհրանի, Դամասկոսի անձանց և իրաց վրայ, ուր մէկը բարեկամ մ'ունէր, ուրիշ մը գնացեր էր, երրորդ մը կ'ուզէր երթալ. ևս կ'իմանայի որ ուրիշ աշխարհի կեդրոնի մը մէջ եմ, և իմ չորս կողմն նոր հորիզոններ կը բացուէին: Եւ երբեմն ցաւով կը մտածէի այն օրուան վրայ՝ յորում իմ սովորական կենացս նեղ բոլորակին մէջ պիտի մտնէի: Ինչպէս

ալ պիտի կրնամ զիս յարմարցնել — ևս ինծի կ'ըսէի — այն սովորական խօսակցութեանց և այն սովորական դիպուածոց: Եւ այս զգացմունք մ'է որ կ'ունենան բոլոր կոստանդնուպոլսոյ Եւրոպացիք: Ով որ այն կենօք ապրեր է, ուրիշ ամենը պէտք է իրեն տօգոյն և միաձև դայ: Ուրիշ ամեն Եւրոպայի քաղաքաց կեանքերէն աւելի թեթեւ, աւելի հեշտ և աւելի երիտասարդական կեանք մ'է: Այն հօն իբրև օտար երկրի մը մէջ բանակած ապրիլ, նորա, նշան և աննախատեսանելի դիպաց շարունակ յարողութեան մը մէջ, կը լմննայ՝ աշխարհային իրաց անհաստատութեան և չնշուածեան տեսակ մը զգացմունք ազդելով, որ շատ կը նմանի Տաճկաց ճակատագրական հաւատոց, և կու տայ բաղդախնդիրներու տեսակ մ'անհոգ խաղաղութիւն: Այն ժողովրդեան բնաւորութիւնը՝ որ կ'ապրի, ինչպէս քերթող մ'ըսաւ, մահուան հետ տեսակ մը մտերիմ ընտանութեամբ, իբրև պանդխտութիւն մը զկեանքն համարելով, յորում ոչ ժամանակ կայ և ոչ կ'ուզէ միտքը յօդնեցնել երկար աշխատութեամբ 'ի գլուխ հանելու մեծամեծ նպատակներ, կ'ընտանենայ կամաց կամաց նաև եւրոպացւոյն, և զինքը կը զրդէ քիչ մը առօրեայ ապրիլը հոգալ, առանց շատ հետադոտելու իրեն ներսը, և ըստ կարելոյն յաշխարհի դիտողի պարզ և հանդարտ մասն ընելով: Այնչափ զանազան ժողովրդոց հետ վերաբերութիւն ունենալը, և քիչ մ'ամենուն կերպին համեմատ մտածել և խօսել պէտք ըլլալը, տեսակ մը թեթեւութիւն կ'ընձնէ հոգւոյն՝ որ իրեն իբրև վերաբերել կու տայ շատ զգացմունքներէ և գաղափարներէ վեր, որոնց մեքը, մեր երկիրներուն մէջ, կ'ուզենք որ աշխարհ միաբանի, և կամ զայն ստանալու համար, կամ զայն չկարենալու համար ստանալ կը վշտագնինք: Թող զայն, որ տաճկական ժողովրդեան ներկայութիւնը, հետաքրքրութեան և զըննողութեան շարունակ աւարկայ, ա.

մնն օրերու տեսարան մ'է, որ կը զուարթացնէ և կը խոտորեցնէ միտքը շատ մը մտածմունքներէ և շատ մը հոգերէ։ Եւ ասոր կ'օգնէ նաև քաղաքին ձևն՝ շատ աւելի քան ինչ որ մեր քաղաքները կրնան ընել, որոնց մէջ աչքը և մտածութիւնն գրեթէ միշտ իբրև բանտարկեալ է ճամբու մը մէջ կամ անձուկ շրջապատի մը մէջ։ Մինչդեռ հօն, ամեն միջոց, աչք և միտք պատրուակ մը կը գտնեն՝ որով ծիծաղկոտ անհուն հեռաւորութեանց կը խոյանան, եւ հուսկ յետոյ կենաց անպայման ազատութիւն մը կայ, զոր կուտան իրեն՝ սովորութեանց ամենամեծ զանազանութիւնը։ հօն ամենայն ինչ կրնայ ըլլալ, բան մը չի զարմացըներ ամենէն նորանշան բանին լուրը այն բարոյական ահագին անխիշատութեան մէջ հազիւ ելած՝ կը մեռնի։ Եւրոպացիք կ'ապրին հօն իբրև հասարակապետութեանց դաշնակցութեան մը մէջ։ հօն այն ազատութիւնը կը վայելեա՝ ինչ որ կրնաս վայելել մեծ աղմուկի մը միջոց ո՞ր և է եւրոպական քաղաքի մը մէջ։ է իբրև անդրաւական պարահանդէս մը կամ յաւիտենական դէր երեքշաբթի մը։ Ասոր համար, քան թէ գեղեցկութեանը, կոստանդնուպօլիս քաղաք մ'է, ուր չես կրնար ընակիլ ժամանակ մը, առանց յետոյ յիշելու զայն գրեթէ հայրենեաց սիրոյ հիւանդութեան զգացմամբ մը։ ասոր համար Եւրոպացիք անձկանա՞ք կը սիրեն զինքը և հօն խոր արմատներ կը դնեն։ և յիրաւի է այս իմաստով զայն կոչելը Տաճկաց պէս « վհուկն հազար տարիաւորաց », կամ բոլոր իրենց առակովը, թէ՛ ո՞վ որ Թուրքահանէի յուրէն խմեր է, — ա՛լ զեղ լէկայ, — կենաց սիրահարեալ է։

որ աշխատութիւն չեն գտներ, և պարբերական տպագրութեանց կողմանէ ամենէն աւելի խեղճութեամբ ներկայացած ալ է, վասն զի իրեն օրագիրքը ուրիշ բան չեն ըներ՝ բայց ծնանիլ և մեռնիլ, Երբոր ես հօն էի, կը սպասէին լեռանդիկոյի ելելուն, և արդէն ելած էր ճաշակի թիւ մը, որ խմագրողին ակագեմական տիտղոսները և առանձին արդիւնքը կ'իմացնէր, ամենքը մէկտեղ օթմանասուն, առանց համետութիւնը հաշուելու։ Բերայի ճամբուն մէջ կիրակի առաւօտը պէտք է պլուրով, երբոր պատարագի կ'երթան իտալական ընտանիք։ Խոտիկոյ բոլոր գաւառական բարբառներով խօսիլը կը լսես։ Ես կը զուարճանայի, բայց ոչ միշտ։ Երբեմն գրեթէ կը խղճայի՝ տեսնելով առանց հայրենեաց իմ այնքան քաղաքակիցըս, յորոց շատերը պէտք էին հօն ձգուած ըլլալ ո՞ գիտէ ինչ ցաւագին կամ նոր օրինակ պատահարներէ։ տեսնելով այն ծերերն, որ թերևս այլ բնաւ զիտալիա պիտի չտեսնէին։ այն տըղայքը, որոնց այն անունը ուրիշ բան պիտի չգարթուցանէր բայց եթէ սիրասուն և հեռաւոր երկրի մը խառնակ պատկեր մը։ այն աղջիկներն՝ յորոց շատերը թերևս օտարազգեաց պիտի հարսնանային, և ընտանիքներ պիտի հաստատէին՝ յորս ուրիշ բան պիտի չմնար իտալական՝ բայց եթէ մօր անունը և յիշելիք։ Դեղեցիկ ճեւղովուհիներ կը տեսնէի, որ կարծես Արուստը պարտիզէն նոր իջած էին, Նեպոլսեցի գեղանի գէմբեր, նորաձեւ գլուխներ, որոնց՝ ինծի կ'երևար թէ Բոյի սիւնազարդ սրահից և Միլա նու կալերիային տակ հազար անգամ հանդիպեր եմ կ'ուզէի վարդագոյն ժպտաւէնով մը զանոնք ամենքը զոյգ զոյգ կապել, նաւու մը մէջ դնել և բերել յիտալիա, ժամանան մը մէջ տասնեւհինգ հանգոյց ճամբայ ընելով։ Իբրև հետաքրքրական բան, նաև կ'ուզէի բերել յիտալիա՝ իտալական լեզուին ճա

* * * Խոսակցութիւն. — Խոսակցականութիւնը կոստանդնուպօլսոյ բազմութիւններէն մէկն է, այլ ոչ բարեբաղդներէն։ Քիչ հարուստներուն, շատ ողորմելիներ, մասնաւորապէս հարաւային իտալիոյ գործաւորք՝

չակ մը, որ դադարեալանութեան մէջ
ծնած խտալացիք կը խօսին, և մանա-
ւանդ երրորդ և չորրորդ սերնդեան խօ-
սածը: Գրուսպայի ակադեմական մը
որ զանոնք լսէ, եռօրեայ տենդիւ ան-
կողին կ'իյնայ: Այն լեզուն որ կը ձեա-
լընեն խառնելով իրենց խոսքերէն
բիւժմոնդեցի զոնապան մը, լոմպար-
տացի կառապան մը և ումանեօլ բո-
նակիր մը, կարծեմ թէ այնչափ այլ-
անդակ չլլար՝ ինչպէս Ռսկեղներ ա-
փանց վրայ խօսուածն: Անհարապտ
խտալերէն մ'է, խայտուտիկ եղած ու-
րիշ նմանօրինակ անհարապտ չորս
կամ հինգ լեզուներէ: Եւ զարմանա-
լին այս է, որ անթիւ խոգծական
խօսից մէջ, երբեմն երբեմն կը լսուին:
անոնցմէ որ քիչ մը մտաց մշակու-
թիւն ունին, ընտիր ոճեր և նշանաւոր
բառեր, ինչպէս *puote, imperocchè, a*
ogni piè sospinto, havvi, puossi, Դադ-
կաքաղից ընթերցուածոց յիշատակ-
ներ, որովք մեր այն բարի հայրենակցաց
չատերը, պարսպ ժամանակին, կը ջա-
նան նորոգել ի բերանին զդուկանացի
բարբառ երկնային (*toscano parlar*
celeste): Բայց համեմատութեամբ այ-
լոց, ասոնք կրնան պարծիլ ինչպէս կ'ը-
սէր Չէզարի, իբրև աղէկ խօսողը: Կան
անոնցմէ որ ալ գրեթէ չեն հասկը-
ցուիր: Օր մը հետո ընկերեց չեմ դիտեր
ուր տասնուվեց կամ տասնեօթը տա-
րուան խտալացի պատանի մը, բարե-
կամիմ մէկ բարեկամիս, ծնեալ ի բե-
րա: Ճամբան խօզք բացի: Ինծի երե-
ցաւ որ չէր ուզել խօսիլ: Կը պատաս-
խանէր կիսահագագ, կրճատած բառե-
րով, գլուխը վար ծռելով, և երեսը կար-
մըրնալով, կը տեսնէի որ կը նեղուէր:
— Բայց ի՞նչ ունիս — իրեն հարցու-
ցի: — Ունիմ — հառաչելով պատաս-
խանց — որ շատ գէշ կը խօսիմ: —
Շարունակելով խօսիլ, յիրաւի ան-
դրադարձայ որ կը կակաղէր այլան-
դակ, լի այլափոխիկ և անհասկանալի
բառերով, շատ նման փոանկական լե-
զու կոչուածին, որ ինչպէս գաղղիացի
զուարթաբարոյ անձ մ'ըսաւ, կը կա-

յանայ խտալերէն, սպանեօլերէն, գաղ-
ղիերէն, յունարէն բառերու և կանոն-
ներու որոշեալ թուոյ մը մէջ, որ արա-
գուլթեամբ մէկը միւսին ետեէն դուրս
կը թափան, ինչուան որ հասնի բառ
մը՝ որ լսող անձը հասկընայ: Սակայն
այս աշխատութիւնը, քիչ անգամ
պէտք կ'ըլլայ ի բերա և ի նշալադա-
րենք, ուր իշխ մ'իտալերէն կը հասկը-
նան և կը խօսին ամենքը, նաև Տա-
ճիկը: Բայց լեզու է, եթէ կարելի է լե-
զու անուանել, գրեթէ ընդհանուր
խօսուած, եթէ կրնայ ըսուիլ խօ-
սուած: Հասարակաբար ամենէն աւել-
լի գրելով գործածուած լեզուն գաղ-
ղիերէնն է: Խտալական մատենագրու-
թիւն հօն չկայ: Միայն կը յիշեմ որ
օր մը, վաճառականներով լեցուն Կալա-
զայի սրճարանի մը մէջ, կէսը գաղղիե-
րէն և կէսն իտալերէն գրուած առե-
տրական օրագրի մը ծայրը, քսակա-
տան լրոց տակ, ութ մեկամարդ տողեր
գտայ, որ ղեփիւռից, աստեղաց և հա-
ռայանաց վրայ կը խօսէին: Ո՛հ խեղճ
բանաստեղծ: Ինծի երեքեցաւ որ ղիկըն
անձամբ կը տեսնեմ, վաճառուց դէգի
մը տակ թաղուած, որ իր վերջին շուն-
չը այն տողերով կը փչէր:

* * Թատրոնք. —

* * Խոհակերոց. — Քիչ մ'ալ ու-
զելով տաճկական խոհարանը քննել
իմ բերայի բարեկամներէս զիս տա-
նել տուի, յատուկ այս բանիս համար,
պանդոկ մը, ուր որ և է արեւելեան կե-
րակուր կը գտնուէր, Պալատան ամե-
նէն համեղաճաշակ խորտիկներէն մին-
չև ըստ արաբացւոց պատրաստեալ ուղ-
տի միսը և ըստ թիւրքմէնաց հանդեր-
ձեալ ձիու միսը: Սանդորոյ բարեկամս
առաջին կերակուրէն մինչև պտուղը
ըստ ամենայնի առճկական սեղան մը
պատուիրեց, և ես խրախուսելով զիս
գիտութեան համար մեռած շատ ե-
րեկի մարդկանց մտածմամբ, առանց
ձայն մը հանելու ամեն բանէն քիչ մը
վար ղրկեցի: Քսան տեսակէն աւելի

մեզի հրամցուցին, Տաճիկը, ինչպէս արեւելեան ուրիշ ժողովուրդը, ասոր մէջ քիչ մը մանկանց պէս են, փոխառնակ քիչ բանով կշտանալու, կ'ընտրեն շատերէն սակաւիկ մ'ուտել. երէկ չէ մէկալ օր հովիւք, որովհետեւ քաղաքացիք եղան, կարծես թէ կերակրող պարզութիւնը կ'արհամարհեն իբրեւ գծծութիւն գեղջկացւոյ Ամենայն կերակրող ճիշդ հաշիւ մը չեմ կրնար տալ, վասն զի շատերուն վրայ ուրիշ բան չմնաց մտքիս մէջ՝ բայց յուր անորոշ գաղափար մը կը յիշեմ՝ զքեզ պաւսն, որ վառ 'ի վառ կրակի վրայ խորոված խոյի փոքրիկ կտորակներով չիմուած է, շատ պղպեղով և շատ մետաքով համեմած, և կակուղ և պարարտ կրկին պաքսիմատից վրայ ներկայացուցած, թեթեւ յանցանաց համար սահմանեալ կերակուր։ Կը զգամ դեռ երբեմն փխլաշին համը, բրինձէ և ոչխարի մսէ շինած, որ է ամենայն կերակրող առաջին որոյ ոչ (sine qua non), և մէկ խօսքով Տաճիկաց նուիրական կերակուրը, ինչպէս Նեապոլեոսից համար դժմաճը, Արաբներու համար գուշգուշը, և Սպանիացւոց համար թուրքերօն։ Կը յիշեմ, և միայն այս է որ փափագանօք կը յիշեմ, ըզխօշալը, որ սեղանէն ետքը դրգալով կը խմուի, չամիչով, խնձորով, շրորով կեռասով և ուրիշ պտղովք չինած, շատ չաքարով ջրոյ մէջ եփած, և մէկան հիւթով կամ վարդի և կիտրոնի ջրով համեմած։ Յետոյ կային դառան և խոյի միսէ ուրիշ շատ կերակուրներ, մանր մանր կտրուած և այնչափ եփած՝ որ ալ գրեթէ համ չունէին. ձիթոյ մէջ լողացող ձկներ, որթոյ տերեւի մէջ փաթեթած բրինձէ գնդիկներ, դդմի բանդակ, պատրաստած մանրիկ աղցաններ, պտղի բանդակներ, քաղցրաւեղներ, ամեն տեսակ համեմատոր խոտերէ պատրաստուած թանք, պատճական դատաստանադրոց իւրաքանչիւր յօդուածոց ծայրը մէկ մը նըշանակելու չափ, կրկին յանցաւորաց համար ի վերջոյ անուշեղինաց մեծ պը-

նակ մը, արաբացի ծաղագործի մը հրաշակերտ, որուն վրայ կար պզտիշաւ մը, քրմեռական առիւծակորիւն մը և արկղիկ մը չաքար իր վանդակայէն պատուհանիկներովը, բովանդակելով զամենայն, ինծի երեցաւ թէ կրելի դեղարան մը դատարկեցի մարմնոյս մէջ և տեսայ այն փոքր ճաշկերոյթնէն մէկը՝ զոր տղայք կը պատրաստեն զբոսանաց համար, մանրեալ աղիւսներով, ծեծած խոտով և ճգմած պտուղներով լի պնակք սեղան մը ծածկելով, որ հեռուէն գեղատեսիլ կ'երևան։ Բոլոր այն պնակները չորսը կամ հինգը միանգամայն արագապէս կը հրամցնեն, և Տաճիկը կ'առնուն մէջէն մատուրներով, իրենց մէջ միայն դանակի և դրգալի սովորութիւն ըլլալով, և բաժակ մը միայն ամենուն կը ծառայէ, որուն մէջ շարունակաբար սպասաւոր մ'անուշահոտ ջուր կը լեցնէ։ Սակայն այսպէս չէին ընել այն Տաճիկները՝ որոնք պանդոկին մէջ մեզի մօտիկ կը ճաշէին։ Իրենց յատուկ դիւրութիւնը սիրող Տաճիկներ էին, այնչափ որ մինչև իրենց հողաթափները սեղանին վրայ դրել էին. իւրաքանչիւրն իր պնակն ունէր, քաջութեամբ պատառաքաղներ կը գործածէին, և անդադար ըմպելիներ կը խմէին, Օրէնսդրին վրայ ծիծաղելով։ Դիտեցի նաև՝ որ հացը չհամբուրեցին, ըստ սովորութեան բարի մահմետականաց, ուտել սկսելէն առաջ, և չէին ամբողջարեւելեան երբեմն երբեմն մեր շիշերուն վրայ անչափ սեռեւել ալքերնին, թէպէտ և ըստ վճռոյ միւսթիւրին մեզք ըլլայ նաև գինւոյ չիշի մը վրայ ալք տնկելը։ Ուրիշ կողմանէ այս «հայրն ապականուածեանց», որուն մէկ կաթիլն ալ բաւական է տաճիկին գլխոյն վրայ իջեցընելու «բոլոր երկնից և երկրի հրեշտակաց անէճքը», օր ըստ օրէ երթալով անոնց մէջ ջերմեռանդներ կը շահի, և կրնայ ըսուիլ՝ որ մարդկային պատկառանաց անացորդ մ'է այն որ զիրենք կը բռնէ հրապարակաւ անոր յարգութիւն մատուցանելէն. և ես

կը կարծեմ որ եթէ օր մը յանկարծակի թանձրահոծ խաւար մ'իջնէ կոստանդնուպօլսոյ վրայ, և ժամէ մը վերջը յեղակարծուց դառնայ արեւգակն 'ի շողողել, շիշը բերանին յիսուն հազար մարդ յանպատրաստից կը բռնուէին: . . .

**** Մահմետ. —** Կրօնից նկատմամբ, ես չէի կրնար, Կոստանդնուպօլսի քաղաք ժամանակա, այս մտածմունքը զլսէս հանել թէ՛ թէ որ չլուէր միւս զգիւնին ձայնը, ինչպէս կ'իմանայ քրիստոնեայ մը որ այս ժողովրդեան կրօնը իրենը չէ: Մզկիթայ բիւզանդական ճարտարապետութիւնը կրնայ զայն քրիստոնեայ եկեղեցիներ երևցնել. իսլամական արարողութեան արտաքին նշան մը չի տեսնուիր. տաճիկ զինուորներ կ'ընկերեն ճամբան վերջին թողակին. տգէտ քրիստոնեայ մը տարի մը կրնայ ապրիլ 'ի Կոստանդնուպօլսի առանց իմանալու որ բազմութեան մեծագոյն մասին վրայ փոխանակ Գրիստոսի Մահմետ կ'իջնէ: Եւ այս մտածմունքը զիս միշտ էր տանէր պատի էական զանազանութեանց մտածմանը, խոսող թելի մը, ինչպէս կ'ըսէին քրիստոնեայ եթովպացիք Մահմետի առաջին հետևողաց, որ կը բաժնէ երկու կրօնքը. և այն փոքր պատճառին՝ որուն համար Արաբիա իսլամութեան կը դառնար, փոխանակ քրիստոնէութեան, կամ թէ ոչ քրիստոնէութեան, անոր այնպէս սերտիւ խնամի կրօնքի մը, որ կամ արտաքսապէս աւոր հետ խառնուելով և կամ մնալով ինչպէս որ է, արեւելեան աշխարհքին վիճակը բոլորովին կրնար փոխել: Եւ այն պատի պատճառն արաբացի գեղեցիկ երիտասարդի մը փափկասէր ընտելունն եղաւ, բարձրահասակ, սպիտակ, սևաչուի, ծանր ձայնով, հրաբորոք հոգով, որ իր զգայաբանքը սանձելու զօրութիւնը չունենալով, փոխանակ իր ժողովրդեան վերայ տիրող միութիւնը արմատաքի կը տրեւելու, գոհ եղաւ յօտելու զայն. փո.

խանակ ամուսնութեան միութիւնը հրատարակելու, ինչպէս հրատարակեց Աստուծոյ միութիւնը, ուրիշ բան չըրաւ բայց սեղմել անձկագոյն չըլանակի մը մէջ, նուիրագործեալ 'ի կրօնից, մարդուն հեշտութիւնը և ինքնասիրութիւնը: Յայտնի է՝ որ ինքը զօրաւորագոյն դիմակացութիւն մը պիտի ունենար յաղթելու, բայց անկարելի չի կրնար երևալ որ անոր յաղթէր, այն որ յերկիր կործանեց, կռապարիշտ ժողովրդեան մը մէջ միոյն Աստուծոյ պաշտօնը հաստատելու համար՝ աւանդութեանց, աւելորդապաշտութեանց, առանձնանորհուլթեանց, ամենայն տեսակ շահուց ահագին շինուած մը, 'ի դարուց հետեւնագոյնս կապելոց, և որ իրեն կրօնից վարդապետութեանց մէջ ընդունել տուաւ, (որուն համար մեռան հաւատացեալց միլիոններ), արքայութիւն մը, որուն առաջին ժանուցումն բարկութեան և այսպանաց զգացում մը զարթոյց իր բոլոր ժողովրդեան մէջ: Այլ արաբացի գեղեցիկ երիտասարդը միաբանեցաւ իր զգայարանաց հետ և երկրիս կէսը կերպարանքը փոխեց, վանդի ճամբարիւ իրեն օրէնսգրութեան գրէ խաւոր կէտն բազմակնութիւնը եղաւ: Առանց այս գծաւթեան մէկ սեռին 'ի նպաստ միւսոյն, առանց օրինաւոր ընելու այս ահագին անիրաւութիւնը, որ մարդկային պարտուց համանգամայն կարգը կը շփոթէ, որ հարստութիւնը կ'ապականէ, աղքատութիւնը կը ճնշէ, անգործութիւնը կը տածէ, ընտանիքը կը ջլատէ, թագաւորող ցեղից ծնողեան իրաւանց խառնակութիւնն առաջ բերելով՝ արքունիքները և Տերութիւնքը վերիվայր կ'ընէ, որ վերջապէս անյապելի պատուարի մը պէս հակառակ կը կենայ մուսուլմանեան ընկերութեան միութեանը ուրիշ հաւատոց ընկերութեանց հետ: . . .

**** Րամազան. —** Րամազանի ամսոյն մէջ Կոստանդնուպօլսի գտնուելով ես, որ տաճկական տարւոյն իններորդ

ամիսն է, որուն մէջ կ'իյնայ մուսուլմանեան մեծ պահքը, ամեն իրիկուն կատակերգական տեսարան մը տեսայ, զոր կ'արժէ նկարագրել: Բոլոր մեծ պահոց ժամանակն արգիլուած է Տաճկաց ուտել, ըմպել և ծխել արեգական երբէն մինչև մուտքը: Թետոյ գրեթէ ամենքն ալ բոլոր գիշերը կը զեղիսին, բայց քանի որ արև կայ, գրեթէ ամենքն ալ կրօնական պատուիրանը կը յարգեն, և ոչ ոք կը յանդգնի հրապարակաւ հաւատակ բան մ'ընել: Առաւօտ մը ես և իմ բարեկամս գնացինք այցելութիւն ընելու մեր մէկ ճանչուորին, որ Սուլթանին թիկնապահ էր, առանց կանխակալոյ կարծեաց սպայ մը, և գտանք զինքը կայտերական պալատան դետնալարկ սենեկի մը մէջ, ձեռքը սուրճի գաւաթով: Ինչպէս — հարցուց իրեն ի՞նչը — կը համարձակիս սուրճ խմել արևուն ելլելէն ետքը: — Սպան շարժեց ուսերը և պատասխանեց թէ կը ծիծաղէր Բամադանի եւ ծոմապահոց վրայ: Բայց ճիշդ այն կէտին յանկարծակի դուռ մը բացուեցաւ, և ինքը դաւաթը ծածկելու համար այնպէս աբաղ շարժմունք մ'ըրաւ, որ կէսը ոտիցը վրայ թափեց: Ասկէ կը հասկըցուի որ ինչ խիստ ժուժկալութիւն պէտք են պահել այն ամենքը որ բոլոր օրը բաղմունքեան աչքին առջև կը կենան, զոր օրինակ նաւաստիք: Անոնցմով զուարճանալու համար, պէտք է երթալ տեսնել զանոնք վալիտէ Սուլթանի կամըրլին վրայ, արեգական ծածկուելէն քանի մը վայրկեան առաջ: Կեցողներ և թիավարողներ, ընդ մերձաւոր և ընդ հեռաւոր, չորս կողմը գրեթէ հազար մը կը տեսնուի: Ամենքն ալ յառաւօտէ ծոմեն, կը կատարին անօթութենէ, արդէն մակուկին մէջ պատրաստ ունին իրենց կերակրիլը, անդադար ալուրնին կը չրկեն արևէն կերակուրը՝ կերակուրէն արևը... Արեգական ծածկուիլը թուրանօթի հարուած մը կ'իմացընէ: Զոր չկայ որ այն փափագելի վայրկեանէն առաջ, մէկը դէն 'ի բերան հացի կտոր մը կամ չրոյ կաթիլ մը: Երբեմն

Ոսկեղջեր անկիւն մը, զմեզ տանող նաւալարները զրգռեցինք ուտելու, բայց մեղի միշտ պատասխանեցին. — Եօք, եօք, եօք, — երկիւղալից շարժմունքով մ'արևն ակնարկելով: Երբոր արեգակը կեսէն արեւի լերանց ետեւը ծածկուած է, կը սկսին իրենց հացերը ձեռքերնին առնուլ, և շոյափել զանոնք և հոտոտել հեշտութեամբ: Երբոր ուրիշ բան չի տեսնուիր բայց նուրբ լուսն, դէն աղեղ մը, այն ատեն բոլոր կեցողք և բոլոր թիավարողք, անոնք որ կ'ընդմիջեն զՈսկեղջիր, անոնք որ կը սահին Վոսիօրի վրայ, անոնք որ թի կը քայլեն Մարմարա ծովուն մէջ, անոնք որ կը հանգչին ափական ափանց հեռաւորագոյն ծոցերը, ամենքն ալ կը դառնան դէպ յարեմաւս, և անշարժ կը կենան հայեացքնին յարև, բերաննին բաց, հացերնին յօգս, աչքերնին 'ի ցնծութեան: Երբոր ալ ուրիշ բան չի տեսնուիր բայց հրեղէն կէտ մը, արդէն հազար հացերը՝ հազար բերանոց կը դալին: Վերջապէս հրեղէն կէտը կը շիլանի, թնդանօթը կ'որոտայ, և նոյն վայրկեանին երեսունուերկու հազար ակռաներ հազար հացերէն հազար ահա գին պատառներ կը փրցընեն. բայց ինչ կ'ըսեմ հազար, ամեն տանց, սըրճարանաց, կապելայից մէջ, նոյն բանը կը հանդիպի նոյն կէտին. և քանի մը վայրկեան տաճկական քաղաքը ուրիշ բան չէ՝ բայց հարիւր հազար բերանոց հրէշ մ'որ անյադ կ'ուտէ և կ'ըմպէ:

* * Հիմն Կոստանդնուսյոյիս. — Բայց օսմանեան փառաց չընաղ ժամանակաց մէջ ինչ սիտի եղած ըլլար այն քաղաքը: Ես այս մտածմունքը չէի կըրնար գլխէս փարատել: Այն ատեն, յառազաստից բոլորովին սպիտակ վոսփորոնէն չէր ամբառնար սեւաւ ծխոյ ամպ մ'երկնից և ջրոց կապոյտը բժաւորելու: Մարմարա ծովուն նաւահանգիստին և ծոցից մէջ, քանդակեալ բարձր խնդր, արծաթեայ մահիկներով, ծիրանեղջիւր գրօշներով, սկսեղէն լապ-

տերօր՝ պատերազմական հինաւուրց նաւուց մէջ, ճենովայի, վենետիկցի և սպանիկ ցովանաւուց ջախջախեալ և արիւնոտեալ կմախները կը լողային, կամուրջներ չկային Ոսկեղջիւր վրայ. չքեղ նաւակներու անթիւ բազմութիւն մ'անգաղար կը սահէին մէկ եզերքէն միւսը. որոնց մէջ հեռուէն գուրա կը ցատկէին պալատան սպիտականիշ նիւզակները, ոսկեծոպ ծիրանեգոյն դիպակէ ամպշովանեօք ծածկուած, և վարեալք 'ի կերպասագեցեստ թիափաւրաց: Դեռ գեղ մ'էր Սկիւտար. ուրիշ բան չէին տեսնուեր կալադայէն անդին՝ բայց դաշտին մէջ ցիրկցան տուներ. բերայի բլրոյն վրայ դեռ մեծ պալատ մ'ալ չէր ամբառնար գլուխը. քաղաքին երևոյթը նուազ մեծայտք էր քան ինչ որ է հիմա. բայց աւելի պարզապէս արևելեան էր: Գոյները սահմանող օրէնքը դեռ ուժի մէջ ըլլալով, տանց գոյներէն բնակչաց կրօնքը կը ճանչցուր. գեղին և կարմիր էր բոլոր Ստամպուլ, բաց 'ի հասարակաց և սըրբազան շինուածներէն, որոնք ձեան պէս ճերմակ էին. բաց մոխրագոյն էին հայ թաղերն, մութ մոխրագոյն յոյն թաղերը, մանուշակագոյն հրէական թաղերը: Ընդհանուր էր ծաղկանց սէրը, ինչպէս 'ի Հոլանտա, և պարտէզները յակինթոսներու, կակաշներու և վարդից մեծ փունջեր կ'երևային: Բլրոց բարգաւաճ բուսաբերութիւնը նոր արուարձաններէն դեռ տակաւին աւուրած չըլլալով, անտառի մը մէջ քողածածկեալ քաղաքի մը պատկերը կ'ընծայէր կոստանդնուպոլիս: Ներսը միայն անձուկ փողոցներ կային. բայց սքանչելապէս նկարագեղ ամբօխ մը զայն ևր զարդարէր: Ուրիշ բան չէին տեսնուեր բայց փակեղներ, որ հսկայական և չքեղ երևոյթ մը կու տային արական բազմութեան: Ամենայն կանայք, բաց 'ի սորէ սուլդանի, բոլորովին քողածածուկ ըլլալով և այնպիսի կերպով որ միայն աչքերնին տեսնուին, առանձին, անանուն և խրթնածածուկ բազմութիւն մը կը ձևացընէին, որ բոլոր քաղաքին

ՊՐԱԿ Բ.

վրայ ագնուական դաղնութիւն մը կը սփռէր: Ամենուն զգեստը խիստ օրէնք մը սահմանելով, դապ մարդկան, պատուոյ աստիճանք, պաշտօնք, հասակները պարեգօտից գոյներէն և փակեղաց ձևերէն կը զանազանուէին, իբրեւ թէ ահագին արքունիք մ'եղած ըլլար կոստանդնուպոլիս: Դեռ « մարդուս միայն կ'ազը » ձին ըլլալով, հազարաւոր հեծեալներ կը պտըտէին փողոցաց մէջ, և բանակին ուղտուց և տաճիկ ուղտուց երկայնաձիգ շարերը՝ որ դէպ յամեն կողմբաղաքը կը կտրէին, իրեն ասիական հին մայրաքաղաքի մը վայրենի և մեծաշուք երևոյթը կու տային: Զբեալ յեզանց ոսկեզօծ արապաները, խոտորնակի կը հանդիպէին իւլէմայից կանաչ կտաւով պատած, Գատի ապէրներուն կարմիր կտաւով պատած կառքերուն, կերպասէ փոքր վարագոյրներով ամենաթեմէի թալիգաններուն, երեւակերպ նկարուք պաճուճեալ զահաւորակներուն: Ամեն երկրի գերիներ, լեհաստանէն ցլթովպիս, դունդադունդ կ'անցնէին, իրենց պատերազմական դաշտաց վրայ հարեալ չլթայքը հնչեցընելով: Ալլամից, հրապարակաց, մկիթից գաւթաց մէջ, փառազարդ ցնցոտի հագած զինուորաց խումբեր կը տեսնուէին, որ դեռ 'ի վեննա, 'ի Պելլիարա, 'ի Հոռոս, 'ի Դամասկոս առեալ վիրաց սպիտակ և կտրուած բազուկներ կը ցուցընէին: Որոտաձայն և եռանդնաշարժիկ հարիւրաւոր հագներգուք կը պատմէին բարձրագլուխ Տաճկաց ակըմից մէջ, զորաց շահատակութիւնը՝ որ 'ի Ստամպուլէ եռամեայ հեռու կը պատերազմէին: Փաշայք, պէյք, աղայք, մուսէլլիք, պատուաւորաց և մեծամեծ տեարց անբաւութիւն մը, թատրոնական պերճութեամբ մը հագուած, հետերնին ծառայից խուճեղ, զամուխը կը կտրէին, որ իրենց անցնելուն կը խոնարհէր, ինչպէս հունձք հողմոյ փչման տակ. կ'անցնէին իշխանապանծ շքադիր ամբօխ մը բոլոր Եւրոպայի Տէրութեանց դեսպանք, եկեալք 'ի խնդրել զխաղաղու-

թիւն կամ զդաշնակցութիւն. ասիւի-
կեան և ասիական արքայից ընծայիւք
ծանրութեանեալ կարաւանք կարգաւ
կ'անցնէին. խրոխտապանծ և խեռ սի-
ւահտարաց և իսպահնից խումբեր, քսան
ժողովրդոց արեամբ արատաւորեալ վա-
ղակաւորքը կը քարշէին պողոտանե-
րուն մէջ, և պալատան յոյն և հունգա-
րացի զեղապանծ մանկլաւիքը, պզտի
թաղաւորաց պէս հագած, բարձրա-
պարանոց կը ճեմէին պատուամատոյց
բազմութեան մէջ, որ իրեն իշխանին
անողորմ հաճոյքը 'ի նոսա կը մեծարէր :
Հօս և հօն դրանց դիմաց ոստալից գա-
ւազանաց ախոյեան մը կը տեսնուէր .
Եէնիլէրեաց պահապան գունդ մ'էր,
որ այն ատեն քաղաքին ներսը ոստիկա-
նութիւն կ'ընէր : Հրէաներ կը հանդի-
պէին՝ որ փողոտեւոց մարմինը 'ի վոս-
փոր կը տանէին . ամեն առաւօտ գե-
տինը տարածուած դիակ մը Պալըք բա-
զարի մէջ կը գտնուէր, զլուխը աջ ան-
թին տակ, վճիռը կուրծքին վրայ և
քար մը վճռոյն վրայ . ճանապարհաց
մէջ կը տեսնուէին յազնուականաց
կախազան ելլողներ առաջին ճանիւրն
կամ առաջին գերանին վրայ՝ զոր տագ-
նապալիոյթ դահիճը գտնուէր . գիշերը
ոտքը կը զարնուէր տանջանոց սենե-
կէ մը ճամբուն մէջ տեղ ձգած թշուա-
ռացելոյ մը՝ ուր լախտով մը ոտքերը և
ձեռքերը ջաղխեր էին . խարդախու-
թեան մէջ բռնուած վաճառականներ
կը տեսնուէին միմօրէի արեգական տակ
մէկ ականջներնէն իրենց կրպակին դրա-
նը գամուած : Էւ դեռ այն օրէնքը չլլա-
լով, որ յետոյ թաղմանը չափազանց ա-
զատութիւնը ամբողջեց, կը տեսնուէին
փոսեր փորել և մեռելներ թաղել, օ-
րուան ամեն ժամուն, պարտիզաց մէջ,
ճանապարհաց մէջ, հրապարակաց մէջ,
տանց գոնկրուն առջիւր : Խոյոց և դա-
ռանց մայելը գաւթաց մէջ կը լսուէին
զենիւց յողկակէզ Ալլահի՛ ծննդոց և
թլփատութեանց համար : Մերթ ընդ
մերթ ներքինեաց գումարտակ մ'արշա-
ւակի կ'անցնէր զոչելով և սպառնալով,
պողոտայքը կ'անապատանային, դըռ-

ները կը փակուէին, պատուհանք կը
դողուէին, ամբողջ թաղ մը մեռած կը
կարծուէր, և այն ատեն Մեծ Իշխանին
գեղեցկուհիքը շար մը շողշողուն կա-
ռաց մէջ կ'անցնէին, անուշահոտու-
թեամբ և ծիծաղով օդը լեցընելով : Եր-
բեմն արքունեաց նշանաւոր անձ մը,
բազմախուռն փողոցէ մ'անցնելու ա-
տեն, յանկարծակի կ'այլադուռէր տես-
նելով ողորմուկ երեւութով վեց ժողո-
վրդականներ՝ որոնք խանութ մը կը
մտնէին . այն վեց ժողովրդականքն էին
սուլդանն, չորս սպայք, և դահիճ մը,
որ կրպակէ կրպակ կը պտտէին կշիռ-
ները ճշմարտելու համար : Մերթ ընդ
մերթ Կոստանդնուպօլսոյ վիթխարի
մարմինը՝ հիւթալից և շերմնական
կեանքով մը կ'եռար : Գանձն'ականքնե-
րով կը զեղցր, զինանոցներն՝ զէնքերով,
զինուորանոցք՝ զօրականներով, քեր-
վան սէրպէք ճանապարհորդներով . գե-
րեաց վաճառանոցը՝ զգեցեցկուհեաց, վա-
ճառական կանանց և մեծամեծ տեարց
մըլիւնոց մ'էր . զիտունը՝ մզկիթաց մեծ
դիւանաց մէջ կը խռնէին . անխոնջ
վզրուէք՝ պետութեան անբաւ տարե-
գիրքը ապագայ սերնդոց կը պատրաս-
տէին . պալատէն թոշակաւորեալ բա-
նաստեղծք՝ բազանեաց մէջ կը ժողո-
վէին 'ի նուագել զպատանազմունս
և զտարփանս կայսերականս . կ'ախա-
տէին պուլլար և հայ դործաւորաց
խումբեր Եզիպտոսի կրանիտէ և բա-
րոսի կիճէ կտորներով մզկիթներ բար-
ձրացնելու, մինչդեռ ծովէն Սըլիպե-
պագոսի տաճարաց սիւները և ցամա-
քէն Բեշլէի և Օֆէնի եկեղեցեաց ա-
ւարները կը հասնէին . նաւահանգստին
մէջ երեք հարիւր առագաստից տու-
միւններ կը պատրաստուէին, որ Միջեր-
կրականին քուրը ափանց վրայ արհա-
ւիրք պիտի տանէին . Ստամպուլի և Ա-
դրիանուպօլսոյ մէջ եօթն հազար բա-
զէպանք և եօթն հազար որսապետ ձիա-
ւորք կը սփռէին, և զինուորաց ապրս-
տամբութեանց, հեռաւոր պատերազ-
մաց, հրդեհից՝ որ գիշերուան մը մէջ
քսան հազար տուն մոխիր կը դարձը-

նէին պարապ միջոցաց մէջ, Ափրիկէի, Ասիոյ, Եւրոպայի բոլոր տէրութեանց հրամանակալաց առջին երեսնօրեակ տօներ կը կատարէին։ Այն ատեն յիմարութեան կը դառնար մուսուլմանեան եռանդան աւիւնը։ Յանդիման Սուլդանին և արքունեաց, հարսանեաց այն ահագին արմաւենեաց մէջ, լի թրուշնովք, պտղովք և հայելովք, որոնց անցք տալու համար տուններ և պատեր կը քանդէին։ չաքարէ առիժուց և յաւերժհարսանց կարգաց մէջ, տարեալք յարժաթահունդի դիպակէ տապալակով դարդարեալ ձիոց, արքայական ընծայից լերանց մէջ՝ Պետութեան ամեն կողմերէն և աշխարհիս ամեն արքունիքէն բերուած, հետզհետէ կը փոփոխէին ինչիչերեաց կեղծ պատերազմները, տէրվինքնու մոլեգին պարերը, քրիստոնեայ բանտարկելոց արիւն, ուռչտ խառնուրդը, գուլգուռի տասն հազար պնակաց ժողովրդական ճաշկերթիքը։ փիղեր և ընձուղտներ կը գարգափէին Ձիարձակարանին մէջ։ կ'արձրկէին բազմութեան մէջ արջեր և աղուէսներ հրալից փամփուշտներ պոչերնուն կապուած։ այլաբանական մնչկատակաց կը յաջորդէին խնեշկաքաւք, այլանդակ դիմակաւորք, երեւակերպ թափօրք, վաղք, խորհրդական կառքեր, խաղք, կատակերգութիւնք, պարահանդէսք։ առ փոքր փոքր հանդէսը կ'այլափոխէր, գիշերուան իջնելովը, խելացնոր խառնակութեան մը մէջ, և լուսով փայլատակեալ հինդ հարիւր մկկիթը անհուն հրեղէն պսակ մը կը ձևացնէին քաղաքին վրայ, որ Ասիոյ լերանց հովուաց և Պրոպանտոսի նաւորդաց կ'իմացընէր նոր Բաբելոնին շուայտութիւնքը։ Այսպէս էր Ստամպուլ, զարհուրելի, զեղև և ապերառան սուլդանուհին, որուն համեմատութեամբ այսօրուան քաղաքը ուրիշ բան չէ՝ բայց եթէ ախոնդանտութեամբ հիւանդ պառաւացեալ դէխոյ մը։

* * * Հայք. — Գրեթէ միշտ Տաճկաց

զբաղած, շատ քննելու ժամանակ չունեցայ, ինչպէս իւրաքանչիւր որ կրնայ հասկնալ, հայ, յոյն և հրեայ երեք ազգերը, որ բոլորայից ժողովուրդը կը ձևացնեն։ ուրիշ կողմանէ, խիստ երկայն քննութիւն, վասն զի թէ որ այն ժողովրդոց իւրաքանչիւրը քիչ շատ պահեր է յատուկ բնութիւնը, երեքին ալ արտաքին կեանքը տաճկական գունդի իբրև քողարկութիւն մ'առեր է, որ ուրիշ կողմանէ հիմա եւրոպական քաղաքականութեան երանդին տակ երթալով կը կորսուի, ուստի երեքն ալ զբոլարին է առնուլ 'ի քննութիւն, ինչպէս շարժական և յարափոփոխ պատկեր մը։ Մասնաւորաբար Հայք, « հագուով և հաւատով քրիստոնեայք, և ծնընդեամբ և մարմնով ափական մուսուլմանք », ոչ միայն դժուարին են ներքսպէս քննուելու, այլ նաև Տաճկիւնէնէն աչքով զանազանուելու։ վասն զի անոնց մէջէն այն մասն' որ դեռ եւրոպական զգեստ չէ առած, Տաճկաց պէս հագած է, բաց յամենափոքր տարբերութիւններէ. և զրեթէ ալ ամենին չգործածեր հին թաղիքէ մեծ գլխարկը որ քանի մը մասնական գոյներովն ազգին որոշիչ նշանն էր։ Եւ 'ի կերպարանս ալ շատ չեն տարբերիր 'ի Տաճկաց։ Մեծաւ մասամբ բարձրահասակ, կորովի, մարմնեղ, սպիտակամորթ, գնացքով և կերպերով ծանր են, և իրենց բնութեան յատուկ երկու յատկութիւնքը դէմքերնուն վրայ կը ցուցընեն, համարձակ, զուարթ, հնարագէտ, հաստատուն հոգին, որուն համար զարմանալի կերպով վաճառականութեան յարմար են, և այն հազարտութիւնը, զոր այլք կ'ուզեն կոչել ծառայական կակղութիւն, որով յաշոյեցան ամեն տեղ իրենց բոյն մը չինելու, 'ի Հունգարիոյ ցօինաստան, և իրենց զիրենք ընդունելի ընել մասնաւորապէս 'ի Տաճկաց, որոց վատահոլութիւնը յիւքեանս յանկուցին, հլու հպատակներ և մեծարիչ բարեկամներ։ Ոչ արտաքոյ ոչ 'ի ներքոյ պատեւրազմական և զիւցաղնական բան մը

չունին: Թերեւս 'ի հնումն ասիական երկրին մէջ ուսկից եկան այսպէս չէին, և արդարեւ կ'ըսուի որ հօն բնակող իրենց եղբարքը միշտ շատ տարբեր ըլլան. բայց անոնք որ այսր քան զվոս, փոր փոխադրեցան, ստուգիւ հանդարտ և խոհեմ ժողովուրդ մ'է, համեստ 'ի կեանս, միայն իրենց տուրևառից ուշ դրած, և կոստանդնուպօսոյ մէկալ բոլոր ժողովրդոց մէջէն ամենէն աւելի անկեղծ կրօնականը՝ կ'ըսուի: Տաճիկք կը կոչեն զանոնք ուղղաք պետութեան և փռանկը կ'ըսեն թէ ամեն հայ հաշուարար կը ծնանի. այս երկու խօսքերը մեծագոյն մասամբ յարգեանց ստոյգ ելած են, որովհետև ճիշդ իրենց նիւթական ուժեղութեամբը և յաջողակ և սուր իմացականութեամբը, բայց 'ի ճարտարապետաց, ճարտարագործաց, բժշկաց, հանճարեղ և համբերատար արուեստագիտաց մեծ թիւէ մը, իրենք կը կազմեն 'ի կոստանդնուպօսի բնակչոց և լուսայափոխից մեծագոյն մասը, բեռնակիրք՝ որ բեռներ կը տանին և լուսայափոխք՝ որ առասպելական գանձեր կը դիզեն: Սակայն 'ի սկզբան չիմանար մէկն՝ թէ 'ի կոստանդնուպօսի հայ ժողովուրդ մը կայ, այնչափ տունկն առեր է, ինչպէս առակ է ըսելու, հողին գոյնն: Նոյն իսկ կանայք, որոնց պատճառաւ հայ տունը օտարին փակուած է, գրեթէ նոյնչափ խտտութեամբ որչափ մուսուլմանաց, կը հագնին տաճիկահայ տարազն, և շատ փորձ աչք մը պէտք է՝ որ իրենց քաղաքացի մահմետական կանանց մէջ ճանչնայ զանոնք: Իրենք ալ մեծաւ մասամբ սպիտակ և գիրուկ են, և արևելեան երեսաց արծուային գիծն ունին, մեծամեծ աչքեր և երկայն յօնք. շատերը հասակագեղ և տիկնունի կերպով, որ եթէ ազարօշով մը պսակեալ ըլլային, ամենագեղ չէլիսեր կը կարծուէին. և գրեթէ ամենքն ալ ազնուական և միանգամայն համեստ կերպարանքով, յորս եթէ բան մը կը պակսի, հոգւոյն լոյսն է՝ որ յոյն կնոջ գէմքին վրայ կը փայլի:

* * * Յոյնք. — Որչափ որ դժուար է այլով զհայնը ճանչնան, այնչափ ալ դիւրին է զյոյը ճանչնալը, նաև զգետուն շնայելով. այնչափ ինքն Պետութեան մէկալ ուրիշ հպատակներէն բռնութեամբ և գէմքով տարբեր է, և զըլ խաւորապէս տաճիկէն: Այս զանազանութեան իրաւունք տալու համար, պէտք է առնուլ 'ի գնին տաճիկ մը և յոյն մը, որ սրճարանի մը կամ նաւու մը մէջ իրարու քով նստած ըլլան: Գրեթէ քիչ շատ նոյն հասակի և նոյն գետուն են, և երկուքն ալ ըստ եւրոպացւոց հագած, և գէմքով ալ նման. կարելի չէ սխալիլ: Տաճիկն անշարժ է, և բոլոր իրեն գծագրութիւնն տեսակ մ'առանց մտածման անդորրութեան մէջ կը հանգչի, որ յագ կենդանոյ գէմքին կը նմանի. կամ եթէ մտածմունք մը յայտնէ իր երեսը, կարծես թէ իր մարմնոյն պէս անշարժ մտածմունք մը պիտի ըլլայ: Մէկուն չնայիր, նշան չի տար իմանալու թէ իրեն կը նային. իր կեցողութեամբ կը ցուցնէ խորին անհոգութիւն մ'անոնց ամենուն և այն ամեն իրաց որ իր չորս կողմն են. և իր գէմքը գերույ հպատակեալ տրխութեան և ինքնիշխանի մը ցուրտ ամբարտաւանութեան բան մը կը բացատրէ. խիստ, փակեալ, կամակոր ինչ մը, բաւական յուսահատցնել տալու ով որ առաջ նետուի գինքը համոզելու բանի մը կամ դիտաւորութենէ մը գինքը խլորեցնելու վերջապէս այն մարդկանց պատկերին ունի՝ որոնք բոլոր միաձայն են, որոնց հետ կարծես թէ ուրիշ կերպով չապրուիր՝ բայց եթէ հնազանդելով անոնց կամ հրամայելով. և թէ որչափ ժամանակ ալ մէկտեղ ապրինք, պիտի չըլլայ երբեք որ կատարեալ ընտանութիւն մ'ունենանք: Ընդհակառակն յոյնը շատ ազնուական է, և աչաց և շրթանցը հազարաւոր սահուն խաղերով կը մերկանայ բոլոր մտքն անցած. խտտեալ երիվարի շարժամբք զուլար կը ցնցէ. իր գէմքը երիտասարդական գոռողութիւն մը կը յայտնէ:

և երբեմն գրեթէ մանկական. եթէ կը տեսնէ որ իրեն կը նային, սիգապանծ դիրք մը կ'առնու. եթէ չեն նայիր, ինքն իրեն ցոյց կու տայ. միշտ կարծես թէ բան մը փափագի կամ երևակայէ. 'ի բոլոր անձնէն սրամտութիւն և ամբարտաւանութիւն կը շնչէ. և կ'ազգէ սիրելութիւն, թէպէտ և անզգամի մ'ալ կերպարանք ունենայ, և իրեն կու տաս ձեռքդ՝ եթէ քսակդ ալ չուզես յանձնել: Բաւական է այս երկու մարդիկը մօտ տեսնել, իմանալու որ մէկը միւսին խուժ մը, դուռով մը, բռնաբախող մը, վայրագ մը պիտի երևայ. որ սա զինքը պիտի դատէ թեթեւ, խարդախ, չարամիտ, խառնակիչ. և թէ իրենց բոլոր հոգւոյն զօրութեամբը փոխադարձաբար զիրար պիտի արհաւիրահեն և ատեն, և պիտի չգտնեն համաձայն ապրելու ճամբան: Նոյն տարբերութիւնը կը տեսնուի յոյն և ուրիշ արեւելեան կանանց մէջ:

*** Հրեայք. —

*** Բաղանիք. —

*** Սէրաւքերի ուշտարակն. — Այսպէս մտադրք և պատրաստք 'ի տեսանել գաւառոյս զգալով լաւագոյն բան չկայ բայց վերելակել այն քարեղէն տիտանին զլիւթն վրայ, որ Սէրասքերի աշտարակ կը կոչուի: Ես կարծեմ որ Ստատանայ, թէ որ ուղի փորձել զմէկն ուրիշ անգամ մ'երկրիս թագաւորութեանն ընծայմամբ, իր գործոյն ապահով է, իրեն զոհը այն ծայրին վրայ փոխադրելով: Աշտարակն, որ շինուած է Բ Մահմուտի իշխանութեան ժամանակ, Ստամպոլի ամենէն բարձր բլրոյն վրայ տնկուած է, պատերազմի պաշտօնէին լայնատարած գաւթին մէջ, 'ի կէտն՝ զոր Տաճիկը քաղաքին մէջը կը կոչեն: Մեծաւ մասամբ Մարմարայի ձերմակ մարմարինէ շինուած է, վեցակուսի կանոնաւոր բաղմանկեան մը մակարդակին վրայ, կը ձգտի 'ի բարձունս խորխու

թիթեւաթուր, սեան մը պէս, Սիւլէյմանի մերձաւոր մզկիթին հակադէմ, բերձ միմարէներէն բաւական վերան, ցնեղով: Վեր կ'երթըցուի չըջանալաւոր սանդղով մը, քառակուսի սակաւ, թիւ պատուհաններէ յուսաւորեալ, յորոց կը տեսնուի, անցնելու ժամանակ, մերթ կալադայ, մերթ Ստամպոլ, մերթ Ոսկեղջեր արուարձանքը. և դեռ չես հասած 'ի կէս բարձրութիւն, որ արդէն, աչք մը տալով դէպ 'ի դուրսը, կարծես թէ ամպոց գաւառներու մէջ ես: Երբեմն ելլելու ատեն, զխուռ վրայ թեթեւ թնդին մը կը լսուի, և գրեթէ նոյն կէտին ուրուականի մ'անցնիլն և աներևոյթ ըլլալն, որ կարծես թէ բան մ'է որ կը գահակիթի քան թէ մեզը մը որ կ'որինէ. և է պահապաններէն մէկն՝ որ գիշեր ցորեկ կը կենան աշտարակին ծայրը դիտելու, որ հաւանականաբար կասկածելի ծխոյ ամպ մը հորիզոնին հեռաւոր կէտի մը վրայ տեսեր է, և կ'իմացընէ Սէրասքերիքին: Սանդղը գրեթէ երկու հարիւր աստիճան ունի, և տեսակ մը բոլորչի տամալեաց կը տանի, 'ի վերուստ ծածկուած և ապա, կուով չորս կողմը պատած, յորում անդադար պահապան մը կը պտտուի, և այցելուաց սուրճ կը հրամցընէ: Առաջին անգամ որ մտնես այն թափանցիկ գառագեղին մէջ, որ կարծես թէ կախուած է ընդ երկին և ընդ երկիր, տեսնես բոլոր չորս կողմը այն անհուն դատարկ կապոյտը, լսես քամին որ կը մրմռայ և ապակիքը կը հնչեցընէ և տախտակամածները կը ճոռչեցընէ, գողցես գիւղոյ պտոյտէ կը բռնուիս և ետ կը կենաս չըջապատելի տեսնելու: Բայց յարկին պատուհանին յեցած սանդղիկը տեսնելով, խրախոյսը կը դառնայ, դողդոջուն սրտի կ'ելլես, և կը փրցընես հիացման ազադակ մը: Վսեմ վայրեան մ'է: Իբրեւ շանթա հարեալ կը մնաս: Բոլոր կոստանդնուպոլիս հօն է և կը բովանդակէ զամենայն հայեցուածոյ չըջածութեամբ մը. Ստամպոլի բոլոր բլուրներն և բոլոր

հովիտներն, 'ի դղեկէն իօթն Աշտարակաց մինչև ցղերեղմանատունս Էյիւպի. բոլոր կալադաւ և խերա, իբրև թէ ալքն հօն ինկնար ուղղակի. բոլոր Սիւլտար, իբրև թէ հօն տակն ըլլար. երեք շարք քաղաքի, անտառաց, տորմըղաց, որ գիւթական երեք ափանց երկայնութեամբ արշաւասոյր կը փախչին, և գեղերու և պարտիզաց ուրիշ անծայրածիր գիծեր, որ երկիրներուն խորերը օձապոյտ կը կորսուին. բոլոր Ոսկեղջիւրն անշարժ, ականակիտ և անթիւ նաւակօք խայտուտիկ եղած, որ լողացող մօղուկներ կը կարծուին. բոլոր Վոսփորն, որ երկու ափանց ամենէն յառաջացած բլուրներէն հօս և հօն փակուած կ'երևայ, և լիճերու յաջորդութեանց պատկեր մը կ'ընծայէ, և ամեն լիճ քաղաքէ մը պարփակեալ կ'երևայ, և ամենայն քաղաք պարտէզներով պսակազարդեալ է. Վոսփորէն անդին՝ Սև ծովն որ երկնից հետ կը խառնուի. հակառակ կողմէն՝ Մարմարա ծովն, Նիկիոմիդիոյ ծովն, իշխանաց կղզիքն՝ եւրոպական ափունքը և ասիական ափունքը գեղերով սպիտակացեալ. Մարմարայի ծովէն անդին՝ Դարդանեանց նեղուցը, որ արծաթեայ նուրբ ժապաւինի մը պէս կը շողշողէ. անոր քան զԴարդանեանս՝ անորոշ սպիտակ պայծառութիւն մը, որ եզեան ծովն է, և մթին կորութիւն մը՝ որ Տրովադայ ափունքն է. Սիւլտարէն անդին՝ Բիւթանիա և Ոլիմպոս. Ստամբուլէն անդին՝ Թրակիոյ ալեձև և զեղնադոյն միայնութիւնքը. երկու ծովք, երկու նեղուցք, երկու աշխարհք, երեք ծովք, քսան քաղաքք, արծաթագօծ զմբեթաց և ոսկեղէն կոթողաց անբաւութիւն մը, դունոց և լուսոյ փառաւորութիւն մը, տարակուսել տալու չափ թէ արդեօք այն մեր միջրակին տեսարան մ'է՛ թէ Աստուծոյ ուրիշ աւելի սիրելագոյն աստեղ մը:

* * * Կոստանդնուպոլիս. — Եւ Սէրապէրի աշտարակին վրայ, ինչպէս նաև Կալադային, ինչպէս հին կամըր.

ջին վրայ, ինչպէս 'ի Սիւլտար, ես ինծի հարցուցի հարիւր անգամ. — Բայց ինչ կերպով կրցար Հոլանտայի սիրահարիւր — Եւ ոչ միայն այն երկիրը, այլ Բարիզ, Մատրիտ, Սիւլիլիա, ինծի մթին և մեղամաղձիկ քաղաքներ կ'երևային, որոնց մէջ ամիս մ'ալ չէի կրնար ապրիլ. Եւտոյ իմ խեղճ նկարագրութեանցս կը մտածէի և ցաւով կ'ըսէի ինծի. — Ա՛խ եղիկդ. քանի անգամ փնտրեցիք գեղեցիկ, փառաւոր, անհուն բառերը. և հիմա ինչ պիտի ըսես այս տեսարանիս — Բայց արդէն ինծի կ'երևար որ Կոստանդնուպոլսէն էջ մը պիտի չհանեմ. Եւ իմ Ռոսասպո բարեկամս կ'ըսէր ինծի. — Բայց ինչու համար չես փորձեր. — Եւ ես իրենց պատասխանէի. — Բայց երբոր բան չունիմ ըսելու. — Եւ երբեմն, ո՞վ կը կարծէ, այն տեսարանը, քանի մը վայրկեան, այլ և այլ ժամուց մէջ, տեսակ մը լուսով, ինծի գժուճ կ'երևար. և գրեթէ զարհուրանօք կ'աղաղակէի. — Ո՛հ, ո՞ր է իմ Կոստանդնուպոլիսս. — Ուրիշ անգամներ տխրութիւն մը զիս կը բռնէր մտածելով՝ որ մինչդեռ ես հօն էի այն անբաւութեան և այն գեղեցկութեան զիմաց, իմ մայրս պզտի սենեկի մը մէջ էր, ուսից միայն ձանձրանալի գաւիթ մը և երկնից գիծ մը կը տեսնուէր. և ինծի յանցանք մը կ'երևար, և ալքիս մէկը կուտայի իմ պատուական պառաւիտ թեւ անցնելու և 'ի Սուրբ Սոփիա տանելու ղիճքը: Սակայն օրը դրեկէն միշտ ուրախ և թեթեւ կ'անցնէր, ինչպէս արեւը ջրութեան մը ժամը: Եւ եթէ երբեմն տխրութիւնն երևար, իմ բարեկամս և ես ապահով միջոց մ'ունէինք անկէ ազատելու: Ի՛նչէնէնք 'ի Կալադա երկու թիով կրկին նաւակաց մէջ, նաւամատոյց տեղւոյն ամենէն գունագոյնքը և ոսկեզօծքը, և կ'աղաղակէինք. — Էյիւպ. — և արդէն Ոսկեղջիւր մէկտեղն էինք: Մեր թիապարքը կը կոչուէին Մահմուտ, Պայազիտ, Իպրահիմ, Մուրատ, Իւրաքանչիւրը քսան տարի և երկու երկաթէ բազուկ ունէին, և

մրցմամբ կը քաշէին՝ զրդուելով աղա-
դակօք և մանկանց պէս ծիծաղելով.
երկինքը պարզ էր և ծովը թափան-
ցիկ. մենք զլուսնիս ետ դարձուցինք
աւելի երկայն ու մշտնապէս անուշա-
հոտութեամբ լցեալ օդն, և թողուցինք
առ ՚ի կախ ձեռքերնէս մէկն ՚ի ջուրն.
երկու գայիգները կը թռչէին, աս-
դիէն անդիէն յաշաց կը փախչէին հո-
վանոցք, պալատք, պարտէզք, մշկիթք.
մեզի կ'երևար որ քամին զմեզ կը տա-
նի դիւթիչ աշխարհի մը մէջէն, անբա-
ցատրելի զգացում մը կ'իմանայինք ե-

րիտասարդ ըլլալնուս և Ստամպոլ ըլ-
լալնուս վրայ. ետեք կ'երգէր, ես վիկ-
տոր Հիւկոյի արեւելեան պարերգու-
թիւնքը կ'արտասանէի, և կը տեսնէի
մերթ յաջ, մերթ ՚ի ձախ, մերթ մօտ,
մերթ հեռու սիրատարիկի երեսի մը
փայլակելը, պսակեալ սպիտակափառ
հերովք և լուսաւորեալ ամենաքաղցր
ժպիտով մը, որ կ'ըսէր. — Երջանիկ
եղիր, որդեակ. ես զքեզ կ'օրհնեմ և
ես և էդ կու գամ:

Կը շարունակուի .

ԶԱՆԱԶԱՆ ԳԻՏԵԼԻՔ

Թէյի քունաւորը արգասիքը. —
Յետ հիւանդաց վրայ բժշկական ման-
րադին դիտողութեանց և մարդակազ-
մական խուզարկութեանց, բժիշկն
Մորդըն կը ծանուցանէ հետեւեալ ընդ-
հանուր եզրակացութիւնքը:

Ա. Ինչպէս ամեն ազգու գեղորայց,
այսպէս նաև թէյին՝ կայ չափ մը օգ-
տակար և չափ մ'ալ վնասակար:

Բ. Չափաւոր կերպով առնելով զթէյն՝
է հաճոյական զրգուիչ մը մտաց և մար-
մնոյ անփնաս ընդդիմադրօթութեամբ:
Նա կը պատճառէ սթափումն մտաց,
կը հանդարտեցնէ զբաղը և զյոգ-
նածութիւն մարմնոյ, և աշխատելու
կարողութիւն կու տայ:

Գ. Չափազանցօրէն առնելով՝ ամե-
նածանր և բազմաթիւ հիւանդութեանց
պատճառ կ'ըլլայ, ինչպէս են զլիացաւ,
պտոյտ գլխոյ, տաքութիւն, և կարմը-
րուկը մարմնոյ, բղզումն ականջաց, ապ-
շութիւն և այլայլութիւն մտաց, զողգո-
ղացումն, ինկածութիւն, երկիւղ ՚ի չա-
րէն, սպառումն մտաց և մարմնոյ,
հանդերձ չկամութեամբ ՚ի մտաւոր և
՚ի նիւթական աշխատութիւնս, և այլն:
Վերոյիշեալ երեւոթներն, ամենքն
ալ թէյին չափազանց քանակութեամբ
առնելէն յառաջ եկած են, լռելով
անմարսողութեան, ախտեղանդոտու-

թեան, փսխողութեան ախտերը: Թէյի
յաճախ գործածութիւնը՝ յառաջ կը
բերէ դարձեալ այս վերջի երեք հի-
ւանդութեանց երեւոթներն: Վերջա-
պէս այս չափազանցութիւնս ամենա-
ծանր վնասներ կը պատճառէ ջղային
զրութեան:

Դ. Չափազանցօրէն խմելով զթէյն՝
ժամանակէ մը վերջը ամենաստուգիւ
անմարսողութիւն կը պատճառէ:

Ե. Մտաւորական հիւանդութիւնքն
անմիջապէս թէյն յառաջ եկած ան-
մարսողութեան չեն վերաբերիր: Իրեն
վրայ ըրած փորձառութեան մը մէջ՝
Ար. Կ'իմանայ անմարսողութենէ ծա-
գած բոլոր նեղութիւնքը, առանց ա-
մենեւին ջղային այլայլութեան նշանի մը:

Զ. Թէյը՝ կ'ուշացնէ գործարանաց
կերպափոխութիւնները, որով և կը
նուազեցնէ կերակրելու պիտոյքն: Կը
նուազեցնէ նմանապէս մէկի քանա-
կութիւնն:

Է. Թէյի չափազանց կիրառութեամբ
ըր' շատ հիւանդութիւններ կը պատա-
հին, առանց կասկած մը տալու թէ
թէյն է անոնց պատճառը. և շատ թէյ
խմող ժողովուրդք կը տեսնենք, որ կը
ներկայացնեն մեզի այս հիւանդու-
թեանց մեծազոյն մասն, որոնք զեղծ-
մունքէն կը ծաղին: